

Peripetie Kremnickej mincovne v prvej polovici 20. storočia

MARCEL PECNÍK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Len zriedka sa v dejinách, či už všeobecných, alebo národných, objaví taký fenomén, ktorý pretrváva kontinuálne niekoľko storočí. V súvislosti s činnosťou Kremnickej mincovne by sme ich napočítali už takmer sedem! Od svojho vzniku v roku 1328, na podnet kráľa Karola Róberta z Anjou, patrí medzi výkonné podniky, charakteristické kvalitnou produkciou. Práve tá zaručila mincovni jej dodnes trvajúcú „dlhú životnosť“. V minulosti bola miestom razby najkvalitnejších dukátov, grošov, či toliarov. Kremnické dukáty, razené spočiatku podľa florentského vzoru, či teziánske toliare sa stali obľúbenými platidlami nielen v uhorskom, ale aj európskom priestore.

S fungovaním každého podniku, či organizácie, teda aj so životom Kremnickej mincovne sa však nespájajú len pozitívne záležitosti. V súradniciach dôb, do ktorých bola zakomponovaná nachádzame aj etapy, v ktorých bola činnosť mincovne priamo ohrozovaná. Takéto snahy reflektovali vždy na aktuálnu geopolitickú situáciu, ktorá sa dotýkala aj nášho územia. V tomto článku približujeme peripetie tohto, pre naše dejiny, ale aj súčasnosť, významného podniku, v dvoch etapách, obdobiach. V prvom rade v čase konštituovania a vzniku Československa v r. 1918-1920 a potom aj v kritickej a nepokojnej etape rokov 1944-1945.

Kremnická mincovňa v podmienkach vzniku Československa

Na začiatku 20. storočia sa Kremnická mincovňa nepotýkala so žiadnymi závažnejšími problémami, ktoré by mohli ohroziť jej fungovanie. Bola totiž štátnou mincovňou Rakúsko-uhorskej monarchie a až do konca jej trvania razila pre jej potreby obehové, ako aj pamätané platidlá, ďalej medaily, odznaky, vyznamenania a pod. Na sklonku roku 1918 však vplyvom výsledkov prvej svetovej vojny a silnejúcich národno-emancipačných snáh vznikla, o. i., aj Československá republika ako nástupnícky štát bývalej monarchie. Popri iných záležitostiach, je dôležitým atribútom bezproblémového fungovania ktoréhokolvek štátu jeho vlastná menová sústava.

Aj keď potreba razby a tlače vlastných peňazí silnela, treba zdôrazniť, že vláda ČSR narážala aj na technické problémy. Z historicky odôvodniteľných, kvalitatívnych, ako aj pragmatických dôvodov počítala vláda s razbou mincí v Kremnickej mincovni. Jej situácia však nebola po technickej stránke taká, aby naplnila predmetné očakávania.

Maďarské vedenie podniku totiž nevzalo vznik ČSR na vedomie. Mincovňa aj po vyhlásení štátnej samostatnosti naďalej razila uhorské 2 a 20 halierové (fillerové) mince zo železa.¹ Postupom času a vývojom udalostí v novom štáte však došlo zo strany predstaviteľov Maďarska k uvedomeniu si situácie a prijatiu závažných rozhodnutí na „záchranu“ toho, čo by sa ešte pre potreby „preddunajskej časti Rakúsko-Uhorska“ zachrániť dalo. 5. novembra 1918² prikázalo Budapeštianske ministerstvo financií, aby sa z mincovne oddisponovali všetky zásoby drahých kovov. Prvý vagón s nákladom materiálu bol odoslaný už o štyri dni neskôr a 14. novembra prišiel telegrafický príkaz aj na demontáciu a odvoz výrobných strojov a zariadení.³ Je známe, že až do 30. novembra 1918 boli aj na postupne odstraňovaných strojoch razené uhorské železné mince, aby sa čo najviac, ešte pred premiestnením, na svojom pôvodnom mieste využili. Odvážanie mincovného zariadenia a materiálov s nerušenou intenzitou trvalo až do 15. decembra. V ten deň o 17.00 hodine obsadilo Kremnicu československé vojsko. Obsadením železničnej stanice tak zabránilo ďal-

¹ CHLAPOVIČ, Gejza: Kremnická mincovňa. 1. vyd. Nitra: Nadácia Antona Točíka, 2000. 109 s., s. 63. ISBN: 80-901159-5-0.

² KAZIMÍR, Štefan; HLINKA, Jozef: Kremnická mincovňa. 1. vyd. Kremnica: Štátna mincovňa, 1978. 404 s., s. 127.

³ ŠŮLA, Jaroslav: Budovanie československé meny po prví svetové válce. 1. vyd. Hradec Králové: ČNS, 1979. 39s., s. 5.

šiemu rabovaniu mincovne.⁴ Mincovňu do správy prebrali hneď na druhý deň predstaviteľia ČSR na čele s Dr. Ľudovítom Medveckým.⁵ Členovia preberacej komisie však mohli prevziať len zdemolované priestory a zničený inventár. To čo nemohlo byť oddisponované preč bolo zámerne poškodzované, aby nemohlo poslúžiť novému právoplatnému majiteľovi. Nemenej zložitá bola aj situácia pokiaľ išlo o zamestnancov podniku. Niektorí sympatizovali so „starými pomermi“, niektorí s radosťou oslavovali vznik nového národného štátu. Časť personálu, ktorá svojimi postojmi, alebo dovtedajšou činnosťou nezapadala do nových súradníc vývoja v krajine, bola prepustená, alebo odišla sama.⁶

Budapeštianske riaditeľstvo sa však mincovne napriek všetkému nedokázalo vzdať. Vedenie mincovne, ako aj maďarské úrady považovali prevzatie podniku československou vládou len za dočasný akt.⁷ Koncom decembra 1918 ešte maďarská vláda poukázala sumu 200 tis. K na výplatu miezd robotníkom a úradníkom.⁸ Stále totiž existovalo presvedčenie, že pomery sa stabilizujú a stav, nielen okolo Kremnickej mincovne, sa znormalizuje a vývoj sa bude opäť uberať v rak.-uhorských koľajach, ako pred rokom 1918.

Nezaháľala však ani nová československá štátna administratíva. Jej členovia si boli plne vedomí faktu, že je potrebné ustanoviť nové, vlastné orgány ekonomickej a peňažnej správy. Dňa 13. januára 1919 bolo v Žiline zriadené Generálne finančné riaditeľstvo,⁹ ktoré bolo zároveň priamym nadriadeným orgánom mincovne.¹⁰ Za nového riaditeľa bol menovaný Ing. Rudolf Grund a za jeho zástupcu Ing. Karol Kuča.¹¹ Začala sa práca na obnove zničených zariadení, ako aj interiérov a zároveň vzniklo aj hnutie za ponechanie mincovného podniku v meste Kremnica. Stále viac totiž silneli hlasy za otvorenie mincovne v Prahe¹², ktorá by mala prevziať razbu čs. mincí. Minister financií Dr. Alois Rašín však prisľúbil, že mincovňa ostane v Kremnici, čo následne úradným telegramom potvrdilo aj Ministerstvo financií.¹³ Týmto bol význam podniku, nielen historický, ale aj hospodársky, potvrdený a zaručený aj na ďalšie obdobia.

Po prevzatí mincovne československou správou bola ako prvá prijatá objednávka zo 17. januára 1919. Župný úrad Zvolenskej župy v Banskej Bystrici si objednal kovové pečatidlá. Rytcovňa¹⁴ bola aj v nasledujúcom období jediným pracoviskom, ktoré prijímalo objednávky. Ako jediné bolo kompletne vybavené a tým aj spôsobilé pre výrobu. Jedna z väčších objednávok prišla aj z Puncového úradu v Prahe.¹⁵

Začiatkom roku 1920 sa začalo s nákupom nového inventára potrebného pre chod všetkých výrobných činností v mincovni. Kontrakt na dodávku raziacich strojov podpísalo Ministerstvo financií v Prahe s firmou Vulkan vo Viedni 12. januára 1920.¹⁶ Prvé raziace stroje boli do Kremni-

⁴ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 63.

⁵ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 63.

⁶ ŠUSTEK, Zbyšek: Kovové a papierové platidlá na Slovensku v rokoch 1750 - 2001. In: Ľudia Peniaze Banky. Bratislava: NBS, 2003, s. 143 - 157., s. 149. ISBN: 80-8043-051-9.

⁷ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

⁸ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

⁹ Generálne finančné riaditeľstvo (GFR) bolo ešte v r. 1919 presťahované do Bratislavy. Jeho zriaďovateľom bol minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Boli mu podriadené všetky finančné úrady a zariadenia na našom území. Malo 6 oblastných riaditeľstiev (Bratislava, Nitra, Trenčín, Banská Bystrica, Liptovský sv. Mikuláš, a Košice). GFR však nemalo väčší vplyv na koncipovanie fin. politiky, bolo hlavne orgánom výkonnej moci pražskej administratívy. TKÁČ, Marián: *Národ a peniaze*. 1. vyd. Bratislava: Atrakt, 1994. 137 s., s. 56. ISBN: 80-85543-06-0.

¹⁰ ŠULA, J.: *Budování československé měny po první světové válce...*, s. 5.

¹¹ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 64.

¹² Charakteristický znak prvej ČSR - tzv. „Pražský centralizmus“ neobišiel ani mincovné a peňažnícke záležitosti. V rámci sústreďovania strategických inštitúcií do českej časti štátu a do jej centra - Prahy mala byť na základe historickej tradície razby mincí, ako aj tlače bankoviek a štátoviek táto výroba kompletne sústredená do hlavného mesta ČSR.

¹³ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 128.

¹⁴ V rytcovni pracoval Jozef Reisner, vynikajúci odborník v rytcetve, ktorí odmietol odísť do Budapešti. Bol to jediný pracovník, ktorý sa nespreneveril pracovnému sľubu a plne sa zapojil do plnenia úloh pre Československú republiku.

¹⁵ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

¹⁶ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

ce dodané 5. januára 1921, medzi nimi aj novinky z Paríža.¹⁷ Nákup dobrého strojového vybavenia bol nutný pre zabezpečenie dostatočne kvalitnej razby nových platidiel, hlavne obehových mincí, ktoré už boli čím ďalej potrebnéjšie¹⁸.

Po skončení príprav, ktoré prebiehali už pod vedením nového riaditeľa Ing. Demetera Petrovitsa¹⁹ sa razba mohla nanovo rozbehnúť. V marci 1921 vydala vláda ČSR zákon o razení drobných čs. mincí, podľa ktorého začala mincovňa 2. júna 1921²⁰ raziť prvé československé dvadsaťhalierové mince z víťazného návrhu Otakara Španiela.²¹ Od tohto obdobia, až na niektoré výnimky²² bola všetka mincová razba Československa, neskôr aj Slovenska uskutočňovaná výlučne v Kremnickej mincovni. Je možné konštatovať, že po konsolidácii pomerov od polovice dvadsiatych rokov už minciari nezaznamenali na určité obdobie žiadne vážnejšie problémy. Produktmi ich práce boli mince, obežné, ako aj pamätné, ktoré v systéme československého mincovníctva zaradujeme medzi kvalitné a umelecky vysoko hodnotné²³ výrobky.

Stav Kremnickej mincovne od vypuknutia SNP do mája 1945

Ustálený vývoj, permanentná výroba a angažované aktivity ľudí, ktorí mali záujem na bezproblémovom fungovaní Kremnickej mincovne boli dôvodom toho, že po marci 1939 bol tento strategický podnik plne pripravený prejsť do služieb nového štátu. Aj napriek zmene zriaďovateľa a teda aj hlavného odberateľa Mincovňa nemala problémy s prispôbením sa novovzniknutej situácii. Pre Slovenskú republiku razila korunové a halierové mince, ako bolo zvykom, aj odznaky, medaily a vyznamenania.

Obdobie rokov 1939 až 1945 patrí v dejinách peňažníctva na území Slovenska medzi časovo najkratšie etapy. No pokiaľ ide o charakter vývoja menovej situácie, ako aj peňažného sektora, určite je nutné konštatovať, že je to obdobie plné závažných fenoménov.

Z tých, ktoré sa priamo dotýkajú Kremnickej mincovne, alebo Kremnice spomeňme hlavne: saturáciu peňažných potrieb štátu, ktorý si dokázal zachovať vlastné²⁴ obeživo, pomoc pri zaisťovaní zlatého krytia koruny tým, že v Kremnici sa ešte v rokoch 1937-1941, v rámci obnovenej ťažby vyťažilo vyše 600 kg zlata a viac ako 1300 kg striebra,²⁵ a iné. Faktom je, že slovenskí národohospodári sa snažili pred nemeckým drancovaním uchrániť, pokiaľ možno, čo najviac slovenského majetku, peňazi a drahých kovov. Za zaujímavé v tomto smere považujeme rozhodnutie ministerstva financií raziť v r. 1944 pamätnú mincu zo 70 % striebra, o hmotnosti 16,5 gr a v náklade 2 000 000 ks²⁶. V celkovom objeme išlo o 33 ton mincového striebra s podielom 23,1 tony

¹⁷ CHLAPOVIČ, G.: Kremnická mincovňa..., s. 65.

¹⁸ V období, kým ešte nebola zavedená nová, československá mena platili na našom území dočasne rak.-uhorské mincové, ako aj papierové platidlá. Prvými vlastnými čs. peniazmi boli štátovky emitované Ministerstvom financií v Prahe na základe zákona č. 187 z 10. apríla 1919. Prvá začala platiť 100 koruna, na ktorej vzniku sa autorsky podieľal A. Mucha, a to už v júni 1919. Avšak v tomto období ešte stále dočasne platili staré, rak.-uhorské mince.

¹⁹ Demeter Petrovits mohol naplno uplatniť vo vedení Kremnickej mincovne svoje skúsenosti, ktoré nadobudol ako riaditeľ Viedenskej mincovne.

²⁰ HLINKA, Jozef, et al.: Peniaze v našich dejinách. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1976. 290 s., s. 220.

²¹ Prof. Otakar Španiel bol najvýznamnejším a najplodnejším autorom mincí v Československu. Je zakladateľom moderného mincovníctva a medailérstva na území Československa, bol rektorom Akadémie Výtvarných Umení v Prahe. VÁPENKA, Ivan: Tvůrci československých platidel. 1. vyd. Hradec Králové: ČNS, 1980. 181 s., s. 120.

²² Medzi spomínané výnimky zaradujeme napríklad mince Protektorátu Čechy a Morava, ktoré boli razené firmou Vichr a spol v Mincovni v Lysé nad Labem od r. 1940 a drobné halierové mince razené pre uskutočnením menovej reformy v r. 1953 v Leningradskej mincovni, z dôvodu ideologického utajenia príprav reformy.

²³ Faktom zostáva, že mincová sústava prvej ČSR bola zložená z nominálov, ktoré boli razené nielen zo zliatin medzi, niklu a zinku, ale aj striebra. V tomto období sa začalo aj s razbou čs. obchodných mincí – dukátov z 98,6 % zlata.

²⁴ Na území SR v období rokov 1939-1945 platili okrem vlastnej meny aj obehové systémy iných štátov – dočasne spočiatku československé koruny, na oklieštených južných územiach - maďarské pengő, potom v rámci oslobodzovania územia na sklonku 2. sv. vojny aj čs. vojnové poukážky tlačené v Moskve, výnimočne aj ruské ruble.

²⁵ NOVÁK, Ján: Kremnica v našich dejinách. In: Kremnica. Zborník z konferencie. Kremnica: Mestský úrad, 1992. s. 9-15, s. 14. ISBN: 80-8541-024-6.

²⁶ NOVOTNÝ, Vlastislav; MOULIS, Miroslav: Mince Československa 1918-1993, České republiky a Slovenské republi-

čistého drahého kovu! Tým, že bola táto pamätná minca rýchlo a kvalitne vyrazená a rozptýlená medzi občanov sa zachránila značná časť slovenského striebra pred prípadným nemeckým zhabaním. Táto minca je dodnes medzi Slovákami dobre známa, je to päťdesiatkoruna s portrétom prezidenta Tisa.

Jedným z najhorších a zničujúcich období existencie Mincovne boli roky 1944 a 1945, kedy sa stala terčom ničenia a devastovania, ktoré bolo príznačné pre nemecké orgány a vojenské zložky na Slovensku.

Od jesene 1944 pracovala mincovňa pre Povereníctvo financií Slovenskej národnej rady. V tomto zmysle plnila úlohy súvisiace s razbou slovenských mincí, odznakov a medailí pre potreby povstaleckého peňažníctva a armády. Až do obsadenia Kremnice nemeckými okupačnými silami 6. októbra 1944²⁷ sa vyvíjali aktivity na záchranu cenných materiálov a kovov prevozom do Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici. Minciari touto svojou obetavou a riskantnou činnosťou zachránili pre znovuoobnovenú ČSR 183 kg čistého zlata, 4 534 kg striebra, rýdzu platiny o váhe 198 g, 2,64 kg surovej platiny a 2,51 kg kadmia.²⁸

Po tom ako Kremnicu obsadilo nemecké vojsko v spolupráci s Gestapom, Ústredím Štátnej Bezpečnosti a Pohotovosťnými Oddielmi Hlinkovej Gardy, sa pod nemeckú správu dostala aj mincovňa. Tá prestala majoritne spĺňať úlohu razby mincí a medailí, pretože to nebolo hlavným záujmom „nového správcu“. Stala sa materiálno-technickým zabezpečovacím strediskom nemeckých vojenských zložiek. Vo výrobných priestoroch mincovne bola zriadená opravovňa áut, tankov, diel a inštalované bolo aj zariadenie na dobíjanie akumulátorov.²⁹ Mince sa razili len sporadicky, podľa aktuálnych potrieb.

Potupa a drancovanie mincovne sa neprejavili len na strojovom a materiálom základe. Príslušníci Gestapa a ÚŠB pravidelne vyvíjali tlak proti zamestnancom podniku. Vypočúvali ich a vyšetrovali ich účasť v SNP. Navyše, zamestnanci boli neustále proti svojej vôli využívaní pre opevňovacie práce v meste.

S postupom frontu SNP vzrastal aj tlak na okupantov a v súvislosti s tým aj na vládne úrady SR. Ministerstvo národnej obrany bolo nútené 26. februára 1945 podriaďiť mincovňu stálemu vojenskému dozoru. Podnik bol totiž už v minulosti vyhlásený za „dôležitý pre obranu štátu“.³⁰ Týmto opatrením bola mincovňa vydaná celkom na milosť, či nemilosť nemeckým orgánom a vojsku. V tejto súvislosti sa stala súčasťou realizovaných plánov na „evakuáciu“ podnikov do Ríše a ničenia priemyselných zariadení na opúšťaných územiach. Aj napriek protestom zo strany SNB – bratislavského ústredia, boli z Kremnice odvázané vagóny plné drahých a farebných mincových kovov. Tieto boli použité pre potreby nemeckých mincovní. Uvedomelým správaním a odvážnym počínaním obyvateľstva ako aj orgánov verejnej a dopravnej správy sa čiastočne zamedzovalo drancovaniu mincovne. Napríklad dva vagóny naplnené drahými kovmi a technológiami boli na príkaz prednostu vlakovej stanice v Žiline zadržané a neskôr uschované v trezoroch žilinskej pobočky SNB.³¹

Vo všeobecnosti mincovňa zaznamenala v období SNP výrazný pokles výroby. Navyše, keď nemecké vedenie tušilo svoj odchod z podniku a ústup posádok z Kremnice, nariadilo systematickú – fyzickú likvidáciu strojového zariadenia a budov. Toto ničenie sa uskutočnilo formou postupného rozmiestňovania a odpaľovania náloží, čím boli poškodené minciarske časti a úplne zdevastovaná medailovňa ako aj výrazne narušená statika budovy. Celkovo boli Kremnickej min-

---

ky 1993 - 2001. IX. dopl. vyd. Hodonín: Vlastislav Novotný, 2000. 183 s., s. 27. ISBN: 80-902466-7-2.

²⁷ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 148.

²⁸ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 149.

²⁹ HORÁK, Ján et al.: Kremnická mincovňa. I. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, 1962. s. 17.

³⁰ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 150.

³¹ HORÁK, J. et al.: Kremnická mincovňa..., s. 21.

covní týmto počínaním spôsobené škody v hodnote takmer 2 mil. Kčs.³² V meste, do oslobodenia 3. apríla 1945, Nemci úplne zničili 109 obytných domov a poškodili 285.³³

Do konca roku 1945 sa prakticky v mincovni nevyrábali nijaké produkty. Bolo potrebné v prvom rade zrekonštruovať jej budovy a zariadenia, taktiež priviesť späť potrebné materiály a suroviny pre minciarsku a medailérsku výrobu. Vďaka húževnatej práci na obnove mincovne bolo už k prvému výročí SNP vyrobených 100 000 odznakov a 46 000 vojenských vyznamenaní.³⁴ Prvé pamätné mince, ktoré boli v tomto podniku po jeho obnove razené, niesli na sebe v podobe umeleckého spracovania taktiež motívy³⁵ Slovenského národného povstania.

Na konkrétnom príklade situácie Kremnickej mincovne teda taktiež vidíme zložité a nepravnejšie konzekvencie, ktoré sa nepremietali len do politickej, či hospodárskej roviny, ale dotkli sa aj každodenného života radových občanov. Či už sa jednalo o zamestnancov mincovne, alebo obyvateľov okupovaného mesta.

Význam Kremnickej mincovne v dejinách Slovenska a určite aj dejinách Európy je nesporný. Za takmer 700 rokov existencie a kontinuálnej práce dokázala vytvoriť množstvo hodnôt. Ani to ju však nechránilo od nešetného prístupu vo vybraných dejinných etapách, ktoré sme popísali v tomto príspevku. Aj z týchto nepravnejších rán osudu sa však dokázala zrevitalizovať, aby mohla naplno aj v ďalších obdobiach slúžiť svojmu poslaniu – razbe mincí na našom území.

Summary

Problems of Kremnica state mint in half of 20th century

The State Mint in Kremnica have started minting in 1328. Now it is one of oldest working companies of the world. In its history we can see much good periods, but also sometimes Mint was target of liquidation, or taking away its equipment, or using its space to make another activities, not minting. This article is pointing out bad treating with Mint by hungarian staff short time after Czechoslovakian republic arised in october 1918 and occupy by german soldiers during world war second, especially in time of Slovak national uprising (1944-1945).

(pecnik@fhv.umb.sk)

---

³² HORÁK, J. et al.: Kremnická mincovňa..., s. 22.

³³ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 152.

³⁴ KAZIMÍR, Š.; HLINKA, J.: Kremnická mincovňa..., s. 153.

³⁵ Jedná sa o 50 Kčs vyrazenú pri príležitosti tretieho výročia vyhlásenia SNP, z. roku 1947.